

Zihin Felsefesinde Temsilcilik

Çağlar Koç

0000-0002-6733-6620

İstanbul Topkapı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ror.org/00g241p78

caglakoc@topkapi.edu.tr

Öz

Temsilcilik, çağdaş zihin felsefesinde çok sayıda taraftarı olan bir yaklaşımdır. Genel olarak zihnin yönelimsel karakterini öne çıkaran temsilcilik, yönelimselliğe en az kendisi kadar büyük önem atfeden eylemcilik ve buyrukçuluk gibi alternatif yaklaşımlar karşısında birlikli bir tutum sergiler. Ancak bu durum temsilciliğin birbirlerinden ayırt edilmesi gereken farklı bakış açılarına izin vermediği anlamına gelmez. Eldeki yazı, farklı temsilcilik türlerinin bir dökümünü yapan betimleyici bir analiz gerçekleştirdikten sonra bu farklı temsilcilik türlerinin eleştirel bir değerlendirmesine geçecektir. Yazının ilk bölümünde deneyimin fenomenal karakteri ve öznel his hakkında Thomas Nagel'in "Yarasa olmak nasıl bir şeydir?" makalesi üzerinden bir tartışma yürüteceğiz. Bu yolla temsilcilik ile işlevselcilik arasında zorunlu olmasa da güçlü bir bağ olduğunu göstererek Nagel'in fenomenal bilinci işlevselci açıklamaya dirençli olarak ele almasının önemini vurgulayacağız. Bu noktayı vurgulamak Nagel'in deneyimin fenomenal karakteri ile yönelimselliği arasında bir ayrışmayı gözler önüne sermiş olmasından dolayı gereklidir. İkinci bölüm, temsilcilik çeşitlerini madde madde mercek altına almaya ayrılacaktır. Burada temsilcilik türlerinin altı yönden birbirlerinden ayrıldığını iddia edecek ve bu altı yönü sırasıyla serimleyeceğiz. İlk sırada kuvvetli ve zayıf temsilcilik arasındaki ayrımı inceleyeceğiz. İkinci sırada gelen ayrım uyarınca kuvvetli temsilciliğin saf olanı ile saf olmayanı arasında bir fark gözeceğiz. Üçüncü olarak kuvvetli temsilcileri dışsal mı yoksa içsel mi olduklarına göre ayracağız. Dördüncü yöne geldiğimizde, kuvvetli temsilciliğin indirgemeci olan türüyle indirgemeci olmayan türünü ayracağız. Temsilciliği ilgilendiren beşinci ayrım, kısıtlı ile kısıtsız temsilcilik arasında ortaya çıkacak. Altıncı ve son ayrım ise duyu kiplikleriyle ilgili olacak. "Eleştirel Değerlendirmeler" başlığını taşıyan üçüncü bölümde önceki tartışmalarda öne çıktığı haliyle temsilciliğin farklı türlerinin çıkarabileceği sorunlardan ayrıntılı olarak söz edeceğiz. Tüm bunlardan şu iki sonuca varacağız: Birincileyin, temsilci bakış açısı deneyime giren her içeriği temsil cinsinden düşünüp bizi temsil sayısında bir patlamaya maruz bırakır. Başka bir deyişle temsilciliğin en büyük sıkıntısı temsilleri sayıca aşırı artırması, deneyimin temsil-dışı unsurlarını dahi temsile dönüştürmesidir. İkincileyin, temsil ile ne kastedildiği her zaman net değildir. Temsil teriminin ne anlama geldiğiyle ilgili ortaya çıkan bu muğlaklık temsilci kuramın sağlamlığını gölgeler ve birliğini tehdit eder.

Anahtar Kelimeler

Felsefe; Zihin Felsefesi; Yönelimsellik; Temsilcilik; Fenomenal Bilinç; Öznel His

Öne Çıkanlar

- Makalenin konusu temsilciliğin serimlenmesi ve iddialarının eleştirel bir gözle değerlendirilmesidir.
- Her ne kadar aynı başlık altında bir araya getirilseler de temsilci zihin kuramları altı yönden birbirlerinden ayrışırlar.
- Temsilcilik yönelimselci bir yaklaşım olarak deneyimin yönelimsel içeriğinden ayrı bir fenomenal içerik taşıdığı görüşüne kuşkuyla bakar.
- Bir deneyimin fenomenal karakterini o deneyimin işlevinden ayırabildiğimiz iddiası temsilci olmayan bir tutuma kapı aralar.
- Deneyim içeriğini tümüyle temsil içeriğine indirgeyen kuramlar “temsil”den ne anladıklarını netleştirmelidir.

Atıf Bilgisi

Koç, Çağlar. “Zihin Felsefesinde Temsilcilik”. *Eskiyeni* 57 (Haziran 2025), 511-535.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1599867>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	11 Aralık 2024
Kabul Tarihi	29 Nisan 2025
Yayın Tarihi	30 Haziran 2025
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim
Lisans	CC BY-NC 4.0

Representationalism in the Philosophy of Mind

Çağlar Koç

0000-0002-6733-6620

Istanbul Topkapi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, Istanbul, Türkiye

ror.org/00g241p78

caglarkoc@topkapi.edu.tr

Abstract

Representationalism is an approach in contemporary philosophy of mind with many adherents. It is evident that, in general, representationalism, which emphasizes the intentional character of the mind, adopts a unified stance vis-à-vis alternative approaches such as enactivism and imperativism, which attribute at least as much importance to intentionalism. This does not, however, imply that representationalism does not permit diverse perspectives that should be maintained as discrete entities. The present paper will provide a descriptive analysis of the different types of representationalism and then move on to a critical evaluation of these different types of representationalism. In the initial section of the paper, the discussion will centre on the phenomenal character of experience and subjective feel drawing upon the work of Thomas Nagel's article entitled "What is it like to be a bat?". In this manner, it will be demonstrated that there exists a robust, albeit not an indispensable, correlation between representationalism and functionalism. Furthermore, emphasis will be placed on the significance of Nagel's approach to phenomenal consciousness as being resistant to functionalist explication. It is necessary to accentuate this point because Nagel has elucidated a distinction between the phenomenal character of experience and its intentionality. The subsequent section will be devoted to an examination of the kinds of representationalism. In this study, an argument is put forward that the various forms of representationalism differ from one another in six distinct ways. These differences are subsequently outlined in detail. Firstly, an examination will be conducted of the distinction between strong and weak representationalism. Secondly, a distinction will be made between pure and impure strong representationalism. Thirdly, the strong representationalism will be distinguished according to whether it is externalist or internalist. The fourth way will entail the differentiation between the reductive and the non-reductive forms of strong representationalism. The fifth distinction to be considered in this analysis is that between restricted and unrestricted representationalism. The sixth and final distinction will concern modalities of sense. In the third section, entitled "Critical Considerations", the problems that the different types of representationalism, as highlighted in the previous discussions, can pose will be elaborated upon. It is from these considerations that the following two conclusions are to be deduced: Firstly, the representationalist perspective is predicated on the premise that all content which enters experience is considered in terms of representation. This has the effect of exposing the individual to an explosion in the number of representations. In essence, the primary issue with representationalism is its tendency to augment number of representations to an

excessive degree, thereby transforming non-representational elements of experience into representations. Secondly, the concept of representation is not always clear. The ambiguity surrounding the term “representation” calls in to question the validity of representationalist theory and threatens its unity.

Keywords

Philosophy; Philosophy of Mind; Intentionality; Representationalism; Phenomenal Consciousness; Subjective Feel

Highlights

- The subject of this article is the exposition of representationalism and a critical evaluation of its claims.
- Despite being categorised under a shared overarching heading, there are six distinct differences between the various representational theories of mind.
- Representationalism is an intentionalist approach that is skeptical of the view that experience has a phenomenal content separate from its intentional content.
- The assertion that it is possible to disassociate the phenomenal character of an experience from its function may be indicative of a non-representationalist position.
- It is imperative theories which reduce the content of experience entirely to the representational content provide a clear definition of the term “representation”.

Citation

Koç, Çağlar. “Representationalism in the Philosophy of Mind”. *Eskiyeni* 57 (June 2025), 511-535.
<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1599867>

Article Information

<i>Date of submission</i>	11 December 2024
<i>Date of acceptance</i>	29 April 2025
<i>Date of publication</i>	30 June 2025
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	4 Quality Education
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Eldeki makale çağdaş zihin felsefesinde popüler bir yaklaşım olan temsilciliğe ilişkin kuşbakışı bir manzara ortaya koymayı hedeflemektedir. Birinci bölümde “deneyimin öznel karakteri” veya “öznel his” diye adlandırılan önemli bir problemi tartışacağız. Birinci bölümü bu meseleye ayırmamızın nedeni, işlevselcilikle aynı yönde seyrettiği ölçüde temsilci kuramların üstesinden geldiklerini iddia ettikleri söz konusu problemin esasen bu haliyle tam anlamıyla çözülemediğine inanmamızdır. Bu ilk bölüm, üçüncü bölüm (eleştirel değerlendirmeler) ve sonuç bölümünde yapacağımız tespitler için bir arka plan oluşturmaktadır. İkinci bölüm ise betimleyici bir karakter taşımakta ve literatürde yer ettiği haliyle tüm temsilcilik biçimlerinin bir dökümünü sunmaktadır.

Her temsilci yaklaşım zihnin yönelimsel olduğu anlayışını benimser. Bu nedenle konuya yönelimsellikten kısaca söz ederek başlamak faydalı olacaktır. Alman filozof Franz Brentano, *Ampirik Görüş Noktasından Psikoloji* adlı eserinde zihnin alameti farikasının yönelimsellik olduğunu ileri sürmesiyle ünlüdür. Brentano’nun tezi diye anılan bu görüşe bakılırsa tüm zihin durumları yönelimseldir: Bilinç daima bir şeyin bilincidir, bir şey hakkındadır:

“Her psişik fenomen ortaçağda skolastiklerin bir nesnenin yönelimsel (ve elbette zihinsel) içvaroluşu [Inexistenz] diye adlandırdığı karakteristik özelliği taşır. Bu karakteristik özelliği, gerçi bulanıklıktan tamamen uzak bir anlatımla olmasa bile, içerikle ilişki, nesneye doğrultu (ki burada nesneden gerçek bir nesneyi anlamamak gerekir) ya da içkin nesnellik diye adlandırabiliriz. Her psişik fenomen kendinde bir nesne taşır. Gelgelelim, tüm psişik fenomenler nesnelerini aynı tarzda taşımazlar. Bir temsilde bir şey temsil edilir, bir yargıda bir şey kabul edilir ya da reddedilir, sevgide sevilir, nefrette nefret edilir, arzuda arzulanır vb.”¹

Brentano’nun sunduğu öğretinin ayrıntılarını kabul edelim ya da etmeyelim, bu temel iddianın günümüz zihin felsefesinde oldukça revaçta olduğu bir gerçektir. Brentano’ya göre, her psişik edim “içkin” bir nesnenin zihin-içi varlığıyla yönelimsel bir bağ kurar. Psişik edimin bu nesneyle kurduğu en temel ilişki bir temsil etme ilişkisidir. Yargı verme, duygulanma ve isteme gibi nesnelerle yönelimsel bir ilişki kurmanın diğer yolları ilişki kuracakları nesnenin zaten temsil edilmiş olmasını gerektirir. Dolayısıyla Brentano yönelimselliğin esasını bir temsil etme faaliyetinde arar. Bilincinde olduğumuz her ne varsa, zihin onu temsil etti diye bize belirme imkanına kavuşur.

Brentano’ya ait bu iki görüş (1- istisnasız tüm zihin durumlarının yönelimsel olması ve 2- yönelimsel ilişkinin en temelde bir temsil etme ilişkisi olması), birebir onunkıyla aynı formatta benimsenmediyse de birçok çağdaş düşünürce ana hatlarıyla kabul edilip sürdürüldü. Eldeki yazıda “temsilcilik” (*representationalism*) veya “yönelimselcilik” (*intentionalism*) adıyla anılan bu eğilimi genel özellikleriyle tanıtmaya çalışacağız. Ancak burada hemen şu soru yöneltilebilir: Her yönelimselci kuram temsilci olmak zorunda mı? Temsilci olmayan yönelimselci yaklaşımlar da yok mu? Doğrusu istenirse yönelimselcilik temsilcilikten daha geniş bir alanı kucaklayan bir tutumdur. Zihin durumlarının mutlaka bir nesneyi temsil etmesi gerektiğini ileri süren temsilci kuramlar zihin durumlarının yönelimselliğini zorunlu kabul eder. Gelgelelim, yönelimsellik savını destekleyen herkes

¹ Franz Brentano, *Psychologie vom empirischen Standpunkte. Von der Klassifikation der psychischen Phänomene* (Heusenstamm: Ontos Verlag, 2008), 106.

ille de bu zihin durumlarının kendilerine özgü bir nesneyi temsil etmeleri nedeniyle yönelimsel oldukları kanısında değildir.² Eldeki yazıda temsilci olmayan yönelimselci yaklaşımları konu dışı bırakacağız.

1. Deneyimin Fenomenal Karakteri ve Öznel His

Temsilciliği ele almaya başlamadan önce deneyimin fenomenal karakteri üzerinde durmak istiyoruz. Bu ilk bölümün sonuna geldiğimizde ele aldığımız konunun temsilcilikle ilişkisini belli ölçüde kurmuş olacağız ve aynı meseleye sonuç bölümünde bir kez daha döneceğiz. Thomas Nagel'in "Bir Yarasa olmak Nasıl bir Şeydir?" adlı ünlü makalesinin felsefecileri hala meşgul etmeyi sürdüren önemli bir tartışmaya göz ardı edilemez bir katkısı oldu. Bu tartışma *fenomenal niteliklerin doğasıyla* ilgilidir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinin "İdealizmin Çürütülmesi" başlığını taşıyan kısmında dış duyu olmaksızın bir iç duyunun kesinlikle düşünülmeceğini göstermeyi, bilinci bir dış deneyimle kurduğu ilişkiden bağımsız bir tözmüş gibi ele almanın yanlıgı olduğunu ispatlamayı amaçlamıştı.³ Bilinç, Kant'ın gözünde malzemesini dışarıdan alan görüyü belli bir yapıya kavuşturacak biçimde örgütleyici ve bu yolla nesne tesis edici bir bilişsel işlev yerine getirmektedir. Bu sebeple Kant nesne tesis edici olmayan bir dış deneyime imkan tanımıyordu. Bir nesneyi tesis etmenin yolu ise o nesneyi temsil etmekten geçiyordu.

Halbuki Nagel, adı geçen makalede fenomenal bilincin bileşeni olan *öznel hissi* deneyimin temsil içeriğine yapı kazandıran (ve beyindeki fiziksel süreçlerin izdüşümü olan) bir işlevden ibaretmiş gibi görenlere niçin katılmadığını göstermeye çalışır. Savunduğu temel fikir şöyle özetlenebilir: Eğer zihin beynin yerine getirdiği çeşitli işlevlerden ileri geliyorsa bu işlevleri "bilinci" varsaymadan düşünebiliriz. Bir başka deyişle bu işlevler, ortaya koyduğu iş açısından, bilincin aydınlığından tamamen mahrum bir şekilde yani karanlıkta yerine getirilebilirdi. Oysa özneliğimizi kuran fenomenal bir hisse sahibiz ve bu fenomenal his zihnin yerine getirdiği (nörofizyolojik süreçlerin izdüşümü olan) birtakım işlevlere dayanmak zorunda değildir. Demek ki bilinçli deneyim sadece çeşitli işlevlerin yerine getirilmesini değil, aynı zamanda bu deneyime özgü fenomenal bir "öznel hissi" de gerektirir. Burada zihnin ortaya koyduğu işlevleri beynin, girdiler üzerinde işlem yürütüp çıktılar üretmesi modeline göre anlamak gerekir. İşlevselcilik ile temsilcilik birbirlerinden bağımsız kuramlar olmalarına karşın, az önceki gibi bir işlev anlayışını bilincin daima bir nesneyi temsil ettiği yönündeki sava pekala bağlayabiliriz.⁴ Buna göre, zihnin ürettiği çeşitli temsiller beynin çeşitli işlevlerine tekabül eder. Bu bağlantıyı bir kez kurduktan sonra fizikalizmi benimseyerek beyindeki işlevler ile bilinçteki temsiller arasında karşılıklılık olduğunu varsaymak ve "Zihnin doğal işlevi bir nesneyi temsil etmektir." sonucuna varmak o kadar da zor olmaz. Her ne kadar zorla kurulmuş gibi gözükse de bu bağlantı Fred Dretske ve Michael Tye gibi birçok temsilciye yönelimselliği doğallaştırmak ve fizikalizmi benimsemek için yeterli gelir. Şu halde Nagel'in işlevselciliğe karşı eleştirel tutumu temsilci yaklaşımın reddettiği bir ikiliği

² Duyu-motor yönelimselliğe dayalı bir kuram olan "eylemcilik" (*enactivism*) ve bedensel duyuları anlaşılır kılmak için geliştirilmiş bir kuram olan "buyrukçuluk" (*imperativism*) yönelimselci yaklaşımlar olmalarına karşın temsilciliği kabul etmezler.

³ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft* (Hamburg: Felix Meiner, 1990), 272-286.

⁴ Amy Kind'a bakılırsa, temsilcilik işlevselciliğin doğal bir sonucudur. bk. Amy Kind, "Transparency and Representationalist Theories", *Philosophy Compass* 5/10 (2010), 904.

dolaylı yoldan da olsa kabul ediyor gözükür.⁵ Bu ikilik uyarınca fenomenal bilincin bileşeni olan öznel his nesne temsillerince tüketilemeyeceği sürece fenomenal bilinç kapsam bakımından deneyimin temsil içeriğinden daha geniş olmalıdır. Dahası bilinçsiz temsillerin varlığına imkan tanıdığımız andan itibaren fenomenal bilincin temsillere indirgenemediği farz edilen yanını temsil içeriğinden ayırt etmek için iyi bir sebep geçer elimize.

Bir örnek vermek gerekirse özel üretim bir şarabın tadını betimlemek için şarabın tadının bana nasıl geldiğini, yani bu lezzet deneyimini yaşamının benim için nasıl bir şey olduğunu bir şekilde beyan etmemin gerektiği açıktır. Öte yandan, şu da gayet açıktır ki, söylediğim hiçbir şey yaşadığım deneyime özgü hissi dinleyiciye tamı tamına aktarmaya yetmeyecektir. Böyle bir beyan sırasında “meyve aromalı”, “yoğun” ve “baharatlı” gibi nitel terimler kullanabilirim elbette ama bunlar eğer dinleyici o şarabı bizzat tatmamışsa kuru laftan ibaret kalır. Başka bir deyişle, birinci tekil şahıs perspektifinden bakınca o tadı deneyimlemenin nasıl bir şey olduğunu doğrudan doğruya bir tek ben bilebilirim. Halbuki üçüncü tekil şahıs perspektifinden bakınca aynı deneyim bambaşka bir şekilde, sözgelimi tat hücrelerimin uyarılmasından, olfaktif (koklama duyusuyla ilgili) sinirlerimin etkin hale gelmesinden, kan kimyamin değişmesinden ve buna benzer başka ayrıntılardan bahseden “nesnel” bir dille anlatılabilir. O halde aynı olay iki farklı perspektiften ve birbirlerine indirgenemez biçimde betimlenebilmektedir. İlk betimleme bir canlının bilinçli deneyimlerine, ikinci betimlemeyse fiziksel süreçlere karşılık gelmektedir.

Peki ama bir canlının bilinçli deneyimlerinin olması ne anlama gelir? Nagel’in bu soruya yanıtı şöyledir: Eğer bir organizmanın bilinçli deneyimleri varsa o organizma için o organizma olmak diye bir şey vardır. Söz konusu organizma için o organizma olmanın nasıl bir şey olduğu, onun deneyiminin temel bir boyutudur. Nagel buna “deneyimin öznel karakteri” adını verir.⁶ Nagel’e göre, deneyimin öznel karakteri zihinsel olanı indirgeme niyeti güden çözümlemelerde hesap dışı bırakılmaktadır. Böyle düşünmesinin nedeni yakın tarihli bütün indirgeyici çözümlemelerde zihnin, deneyime ait öznel bileşen işin içine katılmadan kavranmış olmasıdır. Dolayısıyla tüm bu çözümlemelerde zihin, görevlerini deneyimin öznel karakterinin varlığı olmaksızın yerine getirebilmektedir. Nagel, zihni işlevlerden oluşan bir sistem gibi ele alan bir çözümleme benimsendiğinde bu zihinsel işlevlerin bir robota ya da bir otomata da atfedilebileceğini baştan kabul etmektedir. Tipik insan davranışlarına yansıyan etki tepki bağıntılarının kurulmasında deneyimin nedensel bir rolü olduğunu da aynı şekilde kabul etmektedir. Fakat Nagel’e bakılırsa ne zihnin yerine getirdiği işlevler ne de deneyimin davranışlarda oynadığı nedensel rol deneyime ait öznel karakterle tamı tamına çakışmaktadır. Çünkü bu süreçlerden hiçbiri öznel hissi mantıken gerektirmemektedir. Nagel ne zihin durumlarının davranışlara neden olduğunu ne de zihin durumlarına işlevsel bir açıklama getirebileceğimizi reddeder. Nagel’in tek geri çevirdiği şey, tüm bunların öznel deneyimin çözümlemesine son noktayı koyduğu, öznel deneyimin hesabını tüketesiye verdiği fikridir. Nagel şunu da belirtir: Bir robot ya da otomat bilinçli deneyimleri olan bir kişi kadar karmaşık davranışlar sergilerken belki sahiden de bu davranışları deneyimliyordur. Fakat eğer bu doğruysa yalnızca deneyim kavramının

⁵ Bununla birlikte, temsilci kuramların hepsinin mutlaka fizikalist bir program izlemediğini belirtelim.

⁶ Thomas Nagel, “What Is It Like to Be a Bat?”, *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates*, ed. Ned Block vd. (Cambridge Mass: The MIT Press, 1998), 519.

çözümlemesinden hareketle bunu kanıtlamaya imkan yoktur. Başka bir deyişle, sahiden karmaşık yapıdaki robotların ve otomatların da bizler gibi deneyimleri olması ihtimal dahilindedir; ama bu onlarda zihne atfedilen işlevlerden ve nedensel bağıntılardan fazlasının bulunmaya başlamış olması, yani robota ve otomata has bir “görüş noktası”nın ortaya çıkmış olması demektir.⁷ Nagel’in “görüş noktası” diye adlandırdığı şey ise deneyimin işlevi gereği temsil etmesini öngördüğümüz nesnelerle değil, tamamen ve sadece deneyimleyen öznenin yaşadığı nitel hisle ilgilidir.

Nagel’in makalesi açıkça adını koymasa bile deneyimin fenomenal karakteri ile yönelimselliği arasında bir uçurum açmışa benzer. Temsilcilik ile işlevselciliği örtüştürebildiğimiz, “Beyin durumlarının işlevi zihinsel temsillere vasıta olmaktır.” diyebildiğimiz oranda, öznenin yaşadığı fenomenal deneyimin kaynağı olan görüş noktası o deneyimin yönelimselliğinden koparılmış gibi durur. Oysa temsilciler için her görüş noktası özü gereği *dünyaya açılan bir perspektiftir* ve dünyayı belli bir perspektiften sunmayan bir görüş noktasından söz edilemez. Bu nedenle bir şeyi deneyimlemenin nasıl bir şey olduğunu anlamak kaçınılmaz biçimde o şey için deneyimlenmenin nasıl bir şey olduğunu betimlemeyi gerektirir. Colin McGinn’in belirttiği gibi, bir şeyi deneyimlemenin nasıl bir şey olduğu sorusu deneyimin neyin deneyimi olduğu sorusundan koparılamaz.⁸ Burada karşılıklı bir etkileşim vardır: Deneyimin nasıl bir şey olduğu, deneyimlenen içeriğin ne olduğunu, deneyimlenen içeriğin ne olduğu ise deneyimin nasıl bir şey olduğunu etkiler.

Yazının birinci bölümünü bitirmeden önce buraya dek ne yapmaya çalıştığımızı eleştirel biçimde gözden geçirelim. Nagel’in işlevselcilik karşıtı argümanını aynı zamanda temsilcilik karşıtı olarak yorumlayabileceğimizi iddia ettik. Fakat bir sonraki bölümde temsilciliğin bir sürü alt dala ayrılan yekparelikten uzak bir anlayış olduğunu, bu durumunsa temsilcilik ile işlevselcilik arasında kurduğumuz ilişkiyi karmaşıktıracağını, her temsilci görüşün işlevselciliği kabul etmesinin mutlaka gerekmediğini göreceğiz. Ayrıca Nagel’in geliştirdiği haliyle işlevselcilik karşıtlığından temsilcilik karşıtlığına geçmek elbette ki zorunlu bir hamle değil. Bir özne için herhangi bir deneyimi yaşamamanın nasıl bir şey olduğu sorusuna temsilci bir cevap pekala verilebilir. Zira temsilcilik tam da deneyimin öznel karakterinin doğasına ilişkin bir kuramdır. Ne var ki, tüm bu çekincelere rağmen Nagel’in makalesinde savunulduğu haliyle “nitel his” anlayışının bir yandan işlevselciliğe meydan okurken öte yandan deneyimin fenomenal karakteri ile yönelimselliği arasında bir ayrışmanın ortaya çıkmasına hizmet ettiğini düşünmek için hala yeterince sebebimiz var.

2. Temsilciliğin Biçimlerine dair Tartışmalar

Bu bölümde temsilciliğin aldığı çeşitli biçimlerden söz edeceğiz ve gözeticeğimiz ayrımları temsilcilerin fenomenal bilince nasıl yaklaştıklarını esas alarak ortaya koyacağız. Temsilci kuramın çoğu taraftarı zihnin gerçekleştirdiği bütün yönelimsel temsillerin bilinçli olduklarını kabul etmeyerek bilinçsiz temsillere de imkan tanır.⁹

⁷ Nagel, “What Is It Like to Be a Bat?”, 520.

⁸ Colin McGinn, “Consciousness and Content”, *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates*, ed. Ned Block vd. (Cambridge Mass.: The MIT Press, 1998), 295.

⁹ David J. Chalmers, “The Representational Character of Experience”, *The Future of Philosophy*, ed. Brian Leiter (Oxford: Oxford University Press, 2004), 158. Bu görüş temsilci felsefecileri zihni bilinçten ayırt etmeyen Brentano’dan uzaklaştırır.

Buradan çıkan sonuç bilinçli temsillerin özel bir temsil türünü meydana getirdiğidir. Gelgelelim, fenomenal bilincin temsilci kuram ışığında nasıl ele alındığı meselesine sıra geldiğinde düşünürlerin her noktada uzlaşa sağlayamadıklarını görürüz. Bu nedenle temsilcileri fenomenal bilince yaklaşımları bakımından birbirlerinden ayırt etmemizi sağlayan temel farkları belirlemek son derece büyük bir önem taşır:

1-İlk sırada gelen ayrım Tim Crane tarafından çizilen *kuvvetli (strong)* temsilcilik ile *zayıf (weak)* temsilcilik arasındaki ayrımdır.¹⁰ "Zayıf temsilci" konum temsilin deneyime ait zorunlu bileşen olmakla birlikte deneyimin yine de temsilce tüketilemediğini savunur. Örneğin, bu konum uyarınca deneyimde beliren fenomenal niteliklerden bazıları gayri-yönelimsel bir yapı taşıyabilir ve her ne kadar bir temsil içeriği fiilen mevcut olsa da fenomenal bilinç bu temsil içeriğinden ibaret olmayabilir. "Kuvvetli temsilci" konum ise tam tersine, temsilin tüketesiye deneyimi belirlediğini ileri sürer. Başka bir deyişle, deneyimin kapsamına giren bütün fenomenal nitelikler o deneyime ait temsil içeriğinin kaydı altındadır. O halde zayıf temsilciler temsil edici olmayan ve gayri-yönelimsel bir fenomenal karaktere deneyime ait temsil bileşenini inkar etmeksizin imkan tanırken kuvvetli temsilciler sadece yönelimsel ve temsil edici bir fenomenal karaktere izin verir.¹¹ Kuvvetli temsilcilerin gözünde zayıf temsilciler temsilci konumdan ödün vermektedir. Oysa zayıf temsilciler deneyimin temsil edici bir özellik taşımasının temsil edici olmayan deneyim bileşenlerini reddetmeyi gerektirmediği kanısındadır.

2- Bir diğer kayda değer ayrım David Chalmers'ın kuvvetli temsilcileri *saf (pure)* kuvvetli temsilcilik ve *saf olmayan (impure)* kuvvetli temsilcilik diye tekrar ikiye ayırmasıdır.¹² Saf kuvvetli temsilci konum uyarınca temsil edici deneyim *sadece ve sadece* temsil içeriğinden meydana gelir. Saf olmayan kuvvetli temsilci konuma göre ise temsil edici deneyim temsil içeriğinin yanı sıra öznel temsil etme kipini de (*mode*) içine alır.¹³ Saf olmayan kuvvetli temsilci konum saf kuvvetli temsilci konumun düştüğü sıkıntıların üstesinden geldiği iddiasındadır. Bu sıkıntılardan bir tanesi saf kuvvetli temsilcilerin temsil etme kipini dikkate almayarak temsil içeriğini olduğundan daha kompleks hale getirmeye mecbur kalmalarıdır. "Kip" terimi burada temsil etme faaliyetinin düşünme mi, algılama mı, hayal etme mi, hissetme mi, hatırlama mı yoksa bunlardan başka bir kipte mi olmasıyla ilgilidir. Saf olmayan kuvvetli temsilcilerin nezdinde fenomenal bilinci sadece temsil içeriği değil bu temsil içeriğinin hangi kipte temsil edildiği de belirler. Saf

¹⁰ Tim Crane, *Aspects of Psychologism* (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2014), 136-140. Crane'in temsilcilik yerine "yönelimselcilik" terimini tercih ettiğini belirtelim.

¹¹ Zayıf temsilci konuma örnek olarak bk. Alex Byrne, "Intentionalism defended", *The Philosophical Review* 2 (2001), 199-240.

¹² Chalmers, "The Representational Character of Experience", 155.

¹³ Chalmers ve Crane saf olmayan kuvvetli temsilcilere örnek teşkil ederken, Michael Tye ve Fred Dretske saf kuvvetli temsilcilere örnek teşkil eder. "Kip" terimini Crane'den ödünç alıyoruz, Chalmers bunun yerine "tarz" (*manner*) terimini kullanır. David Bourget ve Angela Mendelovici Dretske ile Tye'in saf olmayan temsilciliği savunduklarını öne sürseler de bunu destekler nitelikte bir kanıt rastlamak güç. Bk. David Bourget - Angela Mendelovici, "Tracking Representationalism: William Lycan, Fred Dretske and Michael Tye", *Philosophy of Mind: The Key Thinkers*, ed. Andrew Bailey (London: Bloomsbury, 2014), 212. Aksine Dretske saf olmayan temsilciliğin sözünü ettiği temsil kiplerindeki farkları temsil içeriğine ait farklara çevirmeye çalışır. bk. Fred Dretske, "Experience as Representation", *Philosophical Issues* 13 (2003), 80. Crane ise saf kuvvetli temsilci konumu Tye'e atfeder. bk. Crane, *Aspects of Psychologism*, 89. Öte yandan, Chalmers neredeyse her temsilcinin saf olmayan temsilci olduğunu düşünür. bk. Chalmers, "The Representational Character of Experience", 156.

temsilci konumu zorlayan mesele aynı yönelimsel nesneyi (mesela yeşil bir elmayı) paylaşan kipçe farklı deneyimlerin fenomenal karakterlerinin birbirleriyle özdeş olmamasıdır. Algılanan bir yeşil elma, düşünülen bir yeşil elmadan, düşünülen bir yeşil elma ise hayal edilen bir yeşil elmadan farklı bir fenomenal karakter taşır. Saf olmayan temsilci konum temsil etme kiplerini dikkate alarak bu farklılıkların hesabını kolaylıkla verebilir duruma gelir.

3- Kuvvetli temsilcileri kendi aralarında bölen bir başka ayırım da kuramın içselci (*internalist*) mi yoksa dışsalcı (*externalist*) mı olduğuna göre ortaya çıkar. Dışsalcı kuvvetli temsilciler için her temsil dış dünyayı yansıtır. Temsiller dünyadaki değişimlerin “izini sürer” (Tye) ya da onları “belirtir” (Dretske). Bu yüzden halüsinasyonlar ve ardıl imgeler (*afterimages*)¹⁴ dış dünyayı olduğu gibi yansıtmamaları nedeniyle yanlış diye nitelenmesi icap eden temsillerdendir. Bu perspektiften bakınca deneyimler içerikleri bakımından doğruluk değeri alabildikleri ölçüde her fenomenal özelliğin en uygun şartlar altında temsil edilen bir nesnel özelliği gerektirdiği kabul edilir. Benzer deneyimlerin ortaklaşa paylaşabildikleri ve onları aynı ölçüt uyarınca sınanabilir kılan bir temsil içeriği varsa bu ortak içerik, nesnesini isabetli temsil ettiği takdirde deneyim doğru, isabetli temsil etmediği takdirde deneyim yanlış sayılacaktır. Öte yandan deneyimin fenomenal karakterine özgü temsil içeriği Tye’in deyimiyle soyuttur; yani ona tekabül eden somut nesneden ilkece ayırdır ve bazı durumlarda bu nesnenin değişiminden hatta noksanlığından etkilenmeyebilir. Buna hayalet organ vakalarını örnek gösterebiliriz: “Sol bacağınız olsa da olmasa da sol bacağınızda bir acı hissedebilirsiniz.”¹⁵ Böyle durumlarda temsilin isabetsiz olduğu hükmünü vermek gerekir.

İçselci kuvvetli temsilcilere gelinirse temsillerin artık dış dünyadaki değişimlerin izini sürmeye mecbur olmadıklarını görürüz; işte bundan ötürüdür ki temsiller doğruluk değeri de almazlar. Dahası temsil edilen ne zihin içinde ne de zihin dışında var olmak zorundadır.¹⁶ İçselci konum uyarınca birbirine eşdeğer nöral uyarımlara maruz kaldıklarını farz ettiğimiz sürece kavanozdaki bir beynin içsel zihin durumları ile normal bir insanın dış çevresine bağımlı gözüken zihin durumları ayırt edilemez. Bunun yanı sıra, içselci konum, tıpatıp birbirinin eşi iki insanın farklı kişisel geçmişlere erişimleri olmasına ve farklı dış çevrelerde bulunmalarına rağmen aynı içsel beyin durumuna sahip oldukları takdirde birebir aynı zihin durumunu paylaşacaklarını ileri sürer.¹⁷ Bu konuma karşı, dışsalcı temsilciler birbirlerinin molekülü molekülüne özdeşi olan iki bireyin farklı kişisel geçmişleri ve dış çevreleri deneyimlemelerinden dolayı farklı temsiller edineceklerini savunur. Bilhassa Dretske temsilin vasıtası (*vehicle*) ile içeriği (*content*) arasında can alıcı bir ayırım yapar. Dretske’nin verdiği örneği izlersek: Bir hikaye kitabındaki sözcükler o hikayeyi aktarmanın vasıtası, kitapta konu edilen kişiler ve olay örgüsü ise o hikayenin

¹⁴ Parlak bir ışığa bakıp gözlerimizi başka tarafa çevirince beliren iki boyutlu, renk ve şekil sahibi lekelerle “ardıl imge” adı verilir.

¹⁵ Michael Tye, *Ten Problems of Consciousness. A Representational Theory of the Phenomenal Mind* (Cambridge Mass.: MIT Press, 1995), 138.

¹⁶ William Seager - David Bourget, “Representationalism about Consciousness”, *The Blackwell Companion to Consciousness*, ed. Max Velmans - Susan Schneider (Oxford: Blackwell, 2007), 267.

¹⁷ Chalmers’ın ve Pautz’un yaklaşımları içselci temsilci konumu örnekler. bk. Chalmers, “The Representational Character of Experience”; Adam Pautz, “Representationalism About Consciousness”, *The Oxford Handbook of the Philosophy of Consciousness* (Oxford: Oxford University Press, 2020), ed. Uriah Kriegel 405-437.

içeriğidir. Benzer şekilde, beyin durumları da temsillerin vasıtası, temsilin temsil ettiği özellikler ve nesneler ise temsilin içeriğidir. Fiziksel açıdan hikayelerin kitaplarda, temsillerin ise beyinde var olmasından söz etmenin tek meşru yolu hikayenin/temsilin vasıtası ile içeriğini birbirlerinden özenle ayırt etmektir. Böyle bakınca ne hikayede anlatılanlar fiziksel olarak kitapta, ne de temsil edilenler fiziksel olarak beyindedir. Ne de olsa hikayenin kişileri ve olay örgüsü kurgusal bir evrende, temsillerin temsil ettikleri özellikler ve nesneler ise beynin dışında yer alır.¹⁸ Başka bir deyişle beyne ait belli bir fiziksel durumun belli bir içeriğin temsil edilmesi için gerekli vasıtayı oluşturması temsil edilen içeriğin bu temsilin vasıtasıyla özdeş olduğu iddiasını doğrulamaz. Tam aksine temsilin vasıtası temsilin içeriğinden ilkece ayırt edilmelidir. Dışsalıcı kuvvetli temsilci görüş buradan şu dersi çıkarır: Beyin durumlarının zihin durumlarına vasıta oluşturması, fenomenal bilincin kafatasının içine hapsedilmesini gerektirmez çünkü zihin durumlarının temsil ettikleri dışımızda olup bitenlerdir.¹⁹

Tye fenomenal bilinci oluşturan temsiller ile temsil edilen nesneler arasında *en uygun* (*optimal*) şartlar altında vuku bulan bir "nedensel ortak-değişimin" (*causal covariation*) var olduğuna inanır. Öyle ki temsil edilen nesnedeki her değişim nedensel olarak o nesnenin temsiline karşılığını bulur. Demek ki temsildeki değişim nesnedeki değişimin "izini sürer". Temsil için gerekli en uygun şartlar sağlanmadığı takdirde netice iz sürmenin (*tracking*) başarısızlığı, yani yanlış temsildir.²⁰ İşlerin yolunda gitmesi durumunda termometredeki cıva seviyesinin ısıyı ölçmesi, hız göstergesinin ibresinin hızı göstermesi gibi, fenomenal deneyim de onunla nedensel olarak ortak-değişen nesneyi temsil eder. Tye'in görsel algıda temsil edilen nesneden anladığı, gündelik görsel deneyimin olağan nesnelerinden çok dış nesnelerin yüzeylerine ait olduklarını tespit ettiğimiz fenomenal özellikleri tetikleyen fiziksel nedenlerdir. Bu yüzden temsil içeriği temsil edilen nesneye benzemek zorunda değildir. Örneğin, renk ve şekil algısı en uygun şartlar altında daima "uzak uyaranların" (*distal stimuli*) izini sürer.²¹ Nesne terimi hem temsil içeriğini meydana getiren fenomenal özellik (mesela yeşil) için hem de bu fenomenal özelliğe sahip olan "gerçek" şey (mesela elma) için kullanılabilir.²² Tye ve Dretske gibi dışsalıcı temsilciler renklerin dış nesnelerin yüzeylerine gerçekten ait fiziksel özellikler oldukları kanısındadır.²³

Dretske için "tüm zihinsel olgular temsille ilgili olgulardır."²⁴ ve "Temsille ilgili olguların bilincine fiziksel nesnelerin bilinci yoluyla varırız."²⁵ Şeylerin bize nasıl

¹⁸ Fred Dretske, *Naturalizing the Mind* (Cambridge Mass.: The MIT Press, 1995), 35.

¹⁹ Dışsalıcı temsilci konumun bu argümanını doğruca içselci temsilci konuma yönelik bir itiraz gibi değerlendirmemeliyiz. Zira en az dışsalıcı temsilci kadar içselci temsilci de temsil edilen nesneleri kafatasının içine yerleştirmekten sakınır. Ne var ki içselci temsilci dışsalıcı temsilcinin yaptığı gibi temsil edilen nesneleri kafatasının dışına yerleştirmeye de kalkmaz.

²⁰ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 101.

²¹ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 103.

²² Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 109.

²³ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 148 ve Dretske, *Naturalizing the Mind*, 93. Bununla birlikte, renk deneyiminin hangi nesnel özelliği temsil ettiği tartışmalıdır. Renkler retinaya vuran ışığın dalga boyunu mu temsil eder? Optik matrisin bütününe ait bir özelliği mi? Yoksa ışığın belli bir yüzeye yansıma özelliğini mi? bk. Dretske, *Naturalizing the Mind*, 89. Makalenin geri kalanında Tye'e bağlı kalıp renklerin, yansıma özelliğini temsil ettiğini varsayacağız.

²⁴ Dretske, *Naturalizing the Mind*, XIII.

²⁵ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 40.

göründüğünü belirleyen, o şeylere ait olarak temsil edilen özelliklerdir. "Bir nesnenin bize belirme tarzı duyularımın o nesneyi temsil etme tarzıdır."²⁶ Deneyimin öznel niteliğini kuran fenomenal tezahürleri anlamanın yolu o deneyimin nesneleri nasıl temsil ettiğine bakmaktan geçer. Temsil sistemlerini biri "doğal" diğeri "uzlaşımsal" olmak üzere iki türe ayırıp zihnin gerçekleştirdiği temsilin ilk türden, bir termometrenin ısıyı temsil etmesinin ise ikinci türden temsil sistemi olduğunu kabul eden Fred Dretske'ye göre, zihinsel temsiller duyu organlarına yerleşik doğal temsil işlevlerince kendiliklerinden belirlenir. Bu ise duyuların kaynak teşkil edici bir yönelimselliğe sahip olmaları demektir. Oysa temsil işlevlerini yalnızca ait oldukları temsil sistemlerinden ödünç alabilen temsiller daima uzlaşımsaldır ve onlara temsil ettikleri şeylerin bilinci atfedilemez; sözgelimi bir termometre için ısıyı temsil ettiğinin bilincinde olduğu söylenemez. Fakat her halükarda gerek doğal gerekse de uzlaşımsal temsiller aynı genel "temsil" kümesinin alt-kümeleri olmaları bakımından birtakım ortaklıklar taşımalıdır.²⁷

Dretske'ye bakılırsa her temsil bir anlam taşır ve bu anlam temsilin belirtme (*indicating*) işlevi sergilediği özelliklerce tayin edilir. Temsille nedensel olarak bağlı olan nesne ise temsilin gönderimidir. Fakat anlam gönderimi belirlemez. Bu demektir ki aynı anlama sahip temsiller farklı gönderimlere sahip olabilir.²⁸ Dretske için temsil edilen bir nesneyi belirleyen şey, o nesneye ait olarak temsil edilen özellikler değil, temsil ile o nesne arasındaki nedensel bağlantıdır.²⁹ Mesela temsil nesnesi sisli bir akşam karşından gelmekte olan bir kişiye ve bu kişi de Ahmet ise, onu Ahmet olarak teşhis edemesem dahi, dolayısıyla görsel deneyimim o kişiyi Ahmet olarak temsil edemese bile, Ahmet ile temsil arasındaki nedensel bağlantı bu temsili Ahmet'in temsili kılar.³⁰

Temsiller hem birtakım nesneler ve o nesnelere ait olarak temsil edilen özellikler hakkındadır hem de hakkında oldukları ne varsa onları belli bir *veçhede* (*aspect*) temsil ederler. Bu noktayı Dretske (ve bir o kadar Crane) John Searle'ün "görünüş şekli" (*aspectual shape*) kavramına atıfla vurgular³¹: Algıladığımız ya da düşündüğümüz nesneler bize kendilerini hep belli bir *veçhe* altında sunar. Temsil ettiğim her nesne bana belli bir görünüş şekline bürünmüş halde belirir. Bir nesnenin belli bir *veçhede* temsil edilmesi o nesnenin deneyimi için zorunlu koşuldur. Sözgelimi, fiziksel bir nesneyi belirli fenomenal özelliklere sahip olarak deneyimlemeden o nesneyi duyumsamak imkansızdır. Keza, bir sanat eserini Ahmet'in hiç beğenmediği sanat eseri olarak göz önüne alabileceğim gibi Ayşe'nin çok beğendiği sanat eseri olarak da göz önüne alabilirim. Bu örnekte Ahmet tarafından hiç beğenilmemesi ile Ayşe tarafından çok beğenilmesi aynı sanat eserinin iki ayrı görünüş şeklini ya da *veçhesini* meydana getirir. Bununla birlikte, Dretske'nin gözünde bir nesnenin temsil edilmesi sırasında temsil içeriği deneyimi ayrıntılı olarak

²⁶ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 1.

²⁷ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 5-8 ve 23.

²⁸ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 23.

²⁹ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 24.

³⁰ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 29.

³¹ Tim Crane, *The Elements of Mind. An Introduction to the Philosophy of Mind* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 18. Searle "görünüş şekli" kavramını şöyle açıklar: "Bilinçli deneyimin açılabilir karakterini fark etmek yönelimselliğin her zaman bir *veçheye* sahip olduğunu hatırlamanın iyi bir yoludur. Örneğin, bir nesneyi belli bir *görüüş* noktasından görmek, bu nesneyi başka *veçheler* altında değil de belli bir *veçhe* altında görmek demektir." John Searle, *The Rediscovery of the Mind* (Cambridge Mass.: MIT Press, 1992), 131.

bireyleştirse de bu durum tek başına hangi nesnenin temsil edildiğini netlikle belirleyemez.³²

Dretske'ye göre, içgözlem yoluyla kendi hakkımızda öğrenebileceğimiz her şeyi bize bir tek dış nesnelerin deneyimi temin edebilir.³³ O halde içgözlem dünyadan ayrı bir zihnimiz olduğunu değil, dünyadaki nesnelerin bizde belirli bir şekilde temsil edildiğini gösterir.³⁴ Tye de aynı görüştedir: "Görsel deneyimlerimizi içgözleme tabi tuttuğumuzda dış nesnelerin sahip olduğu deneyimimizce temsil edilen özelliklerin bilincine varırız."³⁵ Örneğin içtiğim şarabın tadını deneyimlemenin nasıl bir şey olduğuna dair içgözlemim öznel bir şarap içme deneyimine ait birtakım içsel özellikleri boşuna arar durur; dikkatimin tek odaklanabileceği, şarabın kendisine ait özelliklerdir.³⁶ Dolayısıyla Dretske deneyimimizin fenomenal niteliklerini dış nesnelere ait olarak temsil ettiğimiz özelliklerle özdeşleştirir.³⁷ Nesnelerin sahip olduğu özellikler sadece biz değil başkaları tarafından da bilinebilir olduğundan ötürü, fenomenal niteliklerin bu özelliklere indirgenmesi fenomenal bilinci nesnelleştirip doğal bir düzene tabi kılmaya yarar. Böylelikle temsilci kurama arka çıkmak için geliştirilen en ünlü argümanlardan biri olan *şeffaflık* (*transparency*) savına gelmiş olduk. Şeffaflık savının temelinde şu fikir yatar: Dikkatimizi başımızdan geçen algı deneyimine odakladığımızda algı nesnesi ve o nesneye ait özellikler dışında deneyime içsel hiçbir özellik keşfedemeyiz. Deneyim, şeffaf bir cam levha gibidir. Şeffaf bir cam levhaya baktığımızda o levhanın kendisini ayrı başına bir nesneymiş gibi algılamayız; bunun yerine levhanın önünde duran nesneleri, bakışımızın şeffaf camın içinden geçip ulaştığı şeyleri görürüz.³⁸ Aynı şekilde, deneyimi içgözleme tabi tuttuğumuzda tıpkı cam levhaya bakarken olduğu gibi, karşımızda ayrı başına bir nesne olarak bizatihi deneyimi değil, ama onun bize görünür kıldıklarını, yani deneyimin temsil ettiği özellikleri ve nesneleri buluruz sadece. Gilbert Harman "Deneyimin İçsel Niteliği" (1990) adlı makalesinde bu fikri gayet net biçimde ifade eder:

"Eloise karşısında bir ağaç gördüğünde, deneyimlediği renklerin hepsi ağacın ve ağacı çevreleyen alanın özellikleridir. Eloise hiçbir rengi deneyiminin içsel özellikleri olarak deneyimlemez. Bu sizin için de geçerlidir. Eloise'in görsel deneyiminin özel bir yanı yoktur. Bir ağaç gördüğünüzde, hiçbir özelliği deneyiminizin içsel özelliği olarak deneyimlemezsiniz. Bir ağaca bakın ve dikkatinizi görsel deneyiminizin içsel özelliklerine yöneltmeye çalışın. Öngörüm o ki dikkatinizi yönelttiğinizde bulabileceğiniz tüm özellikler sadece ve sadece sunulan ağacın özellikleri olacaktır..."³⁹

4- Kuvvetli temsilcileri kendi aralarında bölen bir başka ayrım da kuramın doğalcı ve fizikalist bir programı benimseyip benimsememesine göre çizilir. Söz konusu ayrım, *indirgemeci* kuvvetli temsilcilik ile *indirgemeci olmayan* kuvvetli temsilcilik arasındadır.

³² Dretske, *Naturalizing the Mind*, 31 ve 33.

³³ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 54.

³⁴ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 57.

³⁵ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 163.

³⁶ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 62.

³⁷ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 65.

³⁸ Michael Tye, "Representationalist Theories of Consciousness", *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*, ed. Ansgar Beckermann vd. (Oxford: Oxford University Press, 2009), 260.

³⁹ Gilbert Harman, "The Intrinsic Quality of Experience", *The Nature of Consciousness. Philosophical Debates*, ed. Ned Block vd. (Cambridge Mass.: MIT Press, 1998), 667.

İndirgemeci konum nezdinde, deneyimin fenomenal karakteri temsil içeriğiyle özdeştir ve bu özdeşlik fiziksel (ve işlevsel) biçimde açıklanabilir. Oysa indirgemeci olmayan konum, deneyimin fenomenal karakterinin temsil içeriğiyle özdeş olduğu konusunda indirgemeci konumla fikir birliği içinde olsa da bu özdeşliğin fiziksel (ve işlevsel) biçimde açıklanmaya el vermeyecek kadar indirgenemez bir öznel boyut taşıdığını ileri sürer.⁴⁰

5- Temsilciler temsilci kuramın geçerliliğinin kısmi mi yoksa bütüncül mü olması gerektiğine göre bir kez daha ikiye ayrılır. Bir tarafta algısal (bilhassa görsel ve işitsel) deneyimin açıklanmasında temsilci kuramın temel yaklaşımını desteklerken bedensel duyular, acı, orgazm ve ruh-halleri (*moods*) gibi zihin durumlarının açıklanmasında temsilci yaklaşımın işlemediğini düşünenler yer alır; bu görüşte olanlar *kısıtlı (restricted)* temsilciliğe örnek teşkil eder. Diğer tarafta ise deneyimin tamamen temsiller yoluyla açıklanabileceğini, bedensel duyuların, acının, orgazmın ve ruh-hallerinin buna istisna teşkil etmeyeceğini savunan *kısıtsız (unrestricted)* temsilcilik bulunur.⁴¹ Kısıtlı ve kısıtsız temsilcilik arasındaki ayrımı hangi duyulara yönelimsellik atfedebileceğimiz konusunda ortaya çıkan bir tartışmaya geri götürmek mümkün gözükmemektedir. Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için McGinn'e ait aşağıdaki paragrafa göz atalım. Bu paragraf kısıtlı temsilci konuma sözcülük eder:

*“Algı deneyimleri yönelimsel bir nesneye sahipken, bedensel duyular yönelimsel bir nesneye sahip değildir. Görsel bir deneyimi ve bu deneyimin ne hakkında olduğunu birbirinden ayırırız. Fakat bu ayrımı acılar söz konusu olduğunda yapmayız. Keza, görsel deneyimler dünyanın belli bir şekilde olduğunu temsil eder, oysa acıların böyle bir temsil içeriği yoktur.”*⁴²

Sadece kısıtlı temsilciler değil temsilci kuramın düpedüz aleyhtarları da sıklıkla bedensel duyuları, acıyı, orgazmı ve ruh-hallerini temsilci bir kuramın hesabını veremeyeceği fenomenler arasına yerleştirir.⁴³ Tye ve Crane gibi temsilciler istisnasız her zihin durumunun yönelimsel olduğu yönündeki Brentano'cu tezi üstlenerek bu sınır-fenomenlerin yönelimsel bir temsil içeriğine sahip olduklarını savunur. Sözgelimi, orgazm yaşantısının kendine özgü fenomenal karakterine bir şeyin temsili gözüyle bakmanın orgazm hissini açıklığa kavuşturamayacağını düşünen Ned Block'la taban tabana zıt bir görüşe sahip Michael Tye'e göre, orgazm hissi yaşamak cinsel organdaki fiziksel bir değişimi *iyi bir şey, zararlı değil de faydalı bir şey* diye temsil etmek demektir.⁴⁴

⁴⁰ Tye, “Representationalist Theories of Consciousness”, 257. Tye ve Dretske indirgemeci bir temsilci kuram geliştirirken, Crane ve Chalmers indirgemeci olmayan temsilciliği destekler. İndirgemeci olan ve olmayan kuvvetli temsilci yaklaşımlar arasındaki görüş ayrılıkları temelde temsilciliğin bir kuram olarak açıklayıcı gücüyle ilişkili değildir, aksine bizi fizikalizm ve doğalcılık merkezindeki başka bir tartışmaya götürür. Bu yüzden burada bu görüş ayrılıklarına daha ayrıntılı bir biçimde yer vermenin bizi esas konumuzdan uzaklaştıracağı kanısındayız.

⁴¹ Byrne, “Intentionalism defended”, 205.

⁴² Colin McGinn, *The Character of Mind* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 8.

⁴³ Orgazm hissini yönelimsel ve temsil edici olmadığı Ned Block tarafından, ruh-hallerinin yönelimsel ve temsil edici olmadığı ise John Searle tarafından öne sürülmüştür. bk. Ned Block, “On a Confusion about a Function of Consciousness”, *Behavioral and Brain Sciences*, 18/2 (1995), 234; John Searle, *Intentionality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 8. Burada çeşitli deneyimlerin “temsil edici” olduğundan söz ederken kastımız, bu deneyimlerin çeşitli temsil içeriklerini oluşturdukları, yani temsil edildikleri değil, onlar yoluyla onlardan başka şeylerin temsil edildiğidir.

⁴⁴ Michael Tye, “The experience of Emotions: An Intentionalist Theory”, *Revue internationale de philosophie* 62/243 (2008), 34.

Gene bir temsilci olan William Lycan ruh-hallerine (*moods*) çevremizi kuşatan nesneleri genel duygu tonlarına boyayan deneyimler gözüyle bakar.⁴⁵ Eğer çökkün bir ruh-halindeyken algıladığımız nesneler kasvetli ve nahoş bir havaya bürünüyorsa bunun nedeni onları bu negatif duygusal niteliklere sahip olarak temsil etmemizdir. Öyleyse ruh-halleri renkli camlı gözlükler gibi her şeyin görünüşünü değiştirir.⁴⁶ Tye'in sunduğu açıklama başka türdür. Tye duysal temsillerin ya dış dünya ya da kendi bedenimiz hakkında olduğunu belirtir. Algı deneyimi çevremize ait dış nesneleri ve onların özelliklerini temsil ederken duygular, bedensel duyular ve ruh-halleri bedendeki iç değişimleri temsil eder.⁴⁷ Hayalet organ vakalarında olduğu gibi bazı bedensel duyular var olmayan bir uzuv üzerinde yer tutuyor halde temsil edilebilir. Böyle durumlarda temsil isabetsizdir.

Tye için hepsi olmasa bile çoğu duygu, inanç ve düşünce gibi bilişsel zihin durumlarından ve onların tetiklediği hislerden oluşan bileşik zihin durumlarıdır. Mesela büyük ikramiyenin bize çıktığı inancı bizi sevinçten havalara uçurduğunda bizde uyanan pozitif his, bedenimizde gerçekleşen fiziksel değişimlerin izini süren kompleks bir temsilden ileri gelir.⁴⁸ Fakat Tye her duygunun bilişsel zihin durumlarını içermediği görüşündedir. Mesela fiziksel bir acı hissinin tetiklediği kaygıda bilişsel bir yan yoktur.⁴⁹ Her duygu bedenin belli bir kompleks temsilini ortaya koyar ve bu sebeple yönelimsel bir yapı taşır. Temsilci kuramın pek çok taraftarı acı hissinin çözümlemesini yaparken acıya temsil edilen yönelimsel bir nesne gözüyle bakmaz. Acı daha ziyade "temsil" deneyimidir, yani temsil faaliyeti acı hissetme yoluyla gerçekleşir ama temsil edilen şey acıdan başkadır: Acı tarafından temsil edilen şey, Tye'e sorulursa doku hasarı (*tissue damage*), Crane'e sorulursa acının hissedildiği bedensel konumdur (*location*). Tye'in kendi sözleriyle, "termometrenin cıva sütunundaki yükseklik [ısıyı] nasıl temsil ediyorsa acı deneyimi de [doku hasarını] öyle temsil eder."⁵⁰ Acı hissinin temsil ettiği nesnenin *zihinsel olmadığını* Dretske şöyle kaydeder:

"Acı birinin ona yönelik bilinciyle bilinçli hale gelen bir zihinsel olay değildir. Nasıl ki bir ağacın görsel deneyimi bilinçli olmayan bir nesnenin (ağacın) bilincinden oluşuyorsa, acı da bilinçli olmayan bir bedensel durumun (incinmiş, gerilmiş ve rahatsız bir beden parçasının) bilincinden oluşur. Acıyı deneyimlerken bilincinde olduğumuz nitelikler (susuzluk, açlık, bulantı vb.) zihinsel bir olaya ait nitelikler değil, bilinci susuzluk, açlık ve bulantıdan oluşan fiziksel bir beden durumuna ait özelliklerdir."⁵¹

Crane'in acı hissiyle ilgili sunduğu açıklama, her acının bir doku hasarını veya bedensel rahatsızlığı temsil etmediğini düşünmesi nedeniyle Tye'inkinden farklıdır.

⁴⁵ William, Lycan "Representational Theories of Consciousness", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL<<https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/consciousness-representational/>>.

⁴⁶ William Seager, *Theories of Consciousness. An Introduction and Assessment*. Second Edition (New York: Routledge, 2016), 217.

⁴⁷ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 129.

⁴⁸ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 126.

⁴⁹ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 128.

⁵⁰ Michael Tye, "Another Look at Representationalism", *Pain. New Essays on its Nature and the Methodology of its Study*, ed. Murat Aydede (Cambridge Mass.: MIT Ppress, 2006), 112.

⁵¹ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 102-103.

Sözelimi, Crane baş ağrısını başımızın hasarlı olduğunu temsil eden bir deneyimmiş gibi yorumlamakta zorluk çeker.⁵² Crane acı hissinin çözümlemesini yaparken, i-yönelimsel kip, ii-temsil içeriği ve iii-yönelimsel nesne arasında üçlü bir ayrım yapar. Ayak bileğimizi burktuğumuzda hissettiğimiz ağrıyı bu üçlü ayrıma göre ele alalım. Ağrının bedende tuttuğu yer ayak bileğidir. “Neresi ağrıyor?” sorusunun cevabı bize ağrı hissinin yönelimsel nesnesini verir. Ağrı yalnızca ayak bileğimizde hissedilmekle kalmaz; bize belli bir veçhe altında ve belli bir görünüş şekline bürünmüş halde belirir. Ağrı deneyiminin bir temsil içeriğine sahip olmasından ötürüdür bu. Ağrının bize nasıl gözüktüğü onu öbür ağrı örneklerinden ayıran etmendir. Örneğin, ayak bileğimizde hissettiğimiz ağrı omzumuzda hissedeceğimiz bir ağrıdan başka türdür. Ve nihayet yönelimsel kip deneyimin kendine özgü bir “hissetme” (*feeling*) biçiminde, yani “ağrıma” (*hurting*) biçiminde yaşandığını imler.⁵³

6- Temsilciler arasında ihtilafa sebep olan son konu duyu kiplikleriyle ilgilidir. Farklı duyu kipliklerinin aynı temsil içeriğini paylaşamayacağına inanan temsilciler *her-kiplik-için-ayrı* (intermodal) temsilci tutumu benimserken farklı duyu kipliklerinin aynı temsil içeriğini paylaşabileceğine kanaat getiren temsilciler *her-kiplik-için-aynı* (intramodal) temsilcilik şemsiyesi altında toplanırlar.⁵⁴ Aralarında Tye ve Dretske’nin de olduğu saf kuvvetli temsilcilerin çoğu *her-kiplik-için-ayrı* temsilciği tercih ederken Crane gibi saf olmayan temsilciler *her-kiplik-için-aynı* temsilcilikten yanadır.⁵⁵ Tekrar acı deneyimi örneğinden yola çıkalım. Bacağımızın yaralandığını görmekle bu yaralanmayı bize yaşattığı acı yoluyla hissetmek aynı temsil içeriğine mi sahiptir? İki deneyimin içerikleri, bedenimizin yaralanan yerini temsil etmeleri açısından ortak mıdır? *Her-kiplik-için-ayrı* temsilciler bu iki deneyimin birbirlerinden çok farklı içeriklere sahip olduğunu savunurken, *her-kiplik-için-aynı* temsilciler temsil içeriğinin ortak olduğu görüşündedir. Mesela Crane, söz konusu iki deneyimin yalnızca yönelimsel kipleri bakımından birbirlerinden farklı olduğunu iddia eder; biri görme kipinde, diğeri kendine özgü bir hissetme olan “acı çekme” kipinde gerçekleşen bu deneyimlerin ikisi de yaralanan bedensel konumu temsil eder.⁵⁶

Her yönelimsel deneyimin önerme-biçimli bir içeriğe sahip olduğu görüşü temsilci kuramlar arasında oldukça yaygındır.⁵⁷ Bu görüşe bakılırsa öznenin açıkça önerme tavırları (*propositional attitudes*) takınmasına şahit olmadığımız basit duysal deneyimlerin *kavramsal olmayan* temsil içeriklerinin dahi, bir önerme biçimi altında formüle edilebildikleri ölçüde, üstelik bir inanç veya yargı dışı vurmadıkları halde, önerme-biçimli olduklarını söylememizde sakınca yoktur. Bu demektir ki, temsiller bilişsel değil salt duysal olduklarında bile inançlara ve yargılara benzerler. Tıpkı inançlar ve yargılar gibi, salt duysal deneyimler de dünyanın belli bir biçimde olduğunu temsil eder. Kırmızı bir dikdörtgen kutu gördüğümüzde, görünenin kırmızı ve dikdörtgen

⁵² Crane, *Aspects of Psychologism*, 166.

⁵³ Crane, *The Elements of Mind*, 80-81.

⁵⁴ Byrne, “Intentionalism defended”, 205.

⁵⁵ Saf kuvvetli temsilcilğe bağlı olduğu halde *her-kiplik-için-aynı* temsilciği savunan bir çalışma için bk. David Bain, “Intentionalism and Pain”, *Philosophical Quarterly* 54 (2003), 516.

⁵⁶ Crane, *Aspects of Psychologism*, 156.

⁵⁷ Byrne, “Intentionalism defended”, 201.

olduğunu, “kırmızı” ve “dikdörtgen” özelliklerini gördüğümüz nesneye *yükleyerek* algılarız.⁵⁸ Böyle bir “fenomenal yükleme” (*phenomenal predication*) işlemi özelliklerin kendisine yüklendiği nesnenin var olmadığı durumlarda da gerçekleştirilebilir. Mesela, daha önce gördüğümüz gibi, yapısal olarak herhangi bir önermeye karşılık gelmesini genellikle ihtimal dışı gördüğümüz acı hissinin, *bedenin belli bir yerinde bir hasar, bir rahatsızlık (disturbance) olduğu* yolundaki önermeyi temsil ettiği ileri sürülebilir.⁵⁹ Sözelimi Tye nezdinde parmak ucunda var olduğunu temsil ettiği acı parmak ucunun uğradığı doku hasarıdır. Hissedilen her farklı acı örneği farklı bir bedensel rahatsızlığın izini sürer. Bu nedenle acı türünden her duyuşsal deneyimin temsil içeriği aynı değildir.⁶⁰ Belirli bir bedensel hasar belirli bir acı hissine neden olur demek, doku hasarını temsil eden içerik kendine özgüdür, demektir. Tye bu temsile dolaysız bir negatif tepkinin, bir beğenmemenin (*dislike*) eklenerek olağan acı deneyimini oluşturduğunu düşünür.⁶¹ Halbuki Crane’in temsilci yaklaşımı tam aksi bir istikamet izleyerek her yönelimsel deneyimin mutlaka önerme-biçimli bir içerik taşımasının gerekmediğini öne sürer. Tye için temsil edici bir zihin durumunun doğruluk (*accuracy*) şartlarına sahip olması zorunluyken Crane’in gözünde her yönelimsel deneyimin içeriği doğruluk değeri taşımaz. Crane sadece içeriği önerme-biçimli olan deneyimlerin doğru olup olmadığından söz edilebileceği görüşündedir. Oysa içeriği önerme-biçimli olmayan yönelimsel deneyimler de pekâlâ mevcuttur.⁶²

3. Eleştirel Değerlendirmeler

Bu bölümde şimdiye dek temsilcilikle ilgili söylediklerimizi temel alarak bazı eleştirel değerlendirmelerde bulunacağız. Öncelikle şu benzetmeden yola çıkalım: Görsel deneyime karşılık gelen temsil içeriği bir fotoğraf karesi gibi olsun (böyle bir benzetmenin sorunlu olup olmadığını şimdilik bir kenara koyalım). Bu takdirde temsil içeriğinin neyin temsili olduğunu anlamak için fotoğraf karesini nasıl yorumlamalıyız? Mesela ancak fotoğrafı büyüttüğümüzde seçilir hale gelecek her bir görüntü ögesi (piksel) bu temsilin bileşeni midir? Bir başka deyişle, görsel deneyimin temsil içeriği muazzam derecede ayrıntılı, literatürdeki tabirle “ince-taneli” (*fine-grained*) midir? Öyle ki, fotoğraf benzetmesini sürdürürsek görüntüdeki piksellerden ufaklık bir tanesi bile değişse algılayan özne bunu fark etsin etmesin, temsil içeriği de artık değişmiş olur mu?⁶³ Yoksa görsel temsili anlamanın en uygun yolu temsilin görsel içeriğini kaba hatlarıyla, piksellerine dek ayırtmadan, algılayan öznenin izini sürebileceği, “kalın-taneli” (*coarse-grained*) bir yapıda almak mıdır? Bu meseleyi daha ayrıntılı ele almak için temsil içeriği ile fotoğraf karesi arasında kurduğumuz benzerliği somutlaştıracak bir örnekten faydalanalım. Bu örnek bizim için algı deneyiminde nelerin temsil edildiğini sorunsallaştırmaya yarayacak. Örnek şöyle: Durduğum yerden, satmayı düşündüğüm arabamın bir düzine fotoğrafını çektiğimi, bunu yaparken de konumumu hiç

⁵⁸ Pautz, “Representationalism About Consciousness”, 406.

⁵⁹ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 112.

⁶⁰ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 113.

⁶¹ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 116. Acı deneyiminin beğenmeme bileşeni doku hasarını kötü olarak temsil etmeye yarar. Dolayısıyla Tye’e göre her acı deneyiminde doku hasarına negatif bir değer biçilir.

⁶² Crane, *Aspects of Psychologism*, 154.

⁶³ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 116 ve 135.

değiştirmediyimi, aynı pozu yineleyip durduğumu varsayalım. Buna rağmen, başka şeylerin yanı sıra her an arabaya düşen ışığın bir önceki andan farklı olmasına da neden olan çevre koşullarından dolayı, birbirine tıpatıp benzeyen fotoğraflarda bile ilk bakışta fark edilmeyecek derecede ufak farklar (aydınlatma farkı vb.) ortaya çıkacağını düşünmek mantıklıdır. Ama yine de bu bir düzine fotoğrafın aynı nesneyi temsil ettikleri, yani fotoğrafladıkları yegane nesne olan arabamı yönelimsel olarak hedefledikleri söylenebilir mi? Eğer temsil içeriği ince-taneliyse fotoğrafların aynı arabayı görüntülediklerini baştan kabul etmem yeterli gelmeyecektir. Zira sadece görüntünün makro-nesnesi olan araba kadar arabaya ait görsel özellikler ve bu görsel özelliklerin vasıflarına (yeşillik, derinlik vb.) ait derece farkları da her bir fotoğrafta temsil edilmektedir.⁶⁴ Arabaya ait görsel özelliklere ve bu özelliklerin çevre koşullarına bağlı olarak değişen vasıflarına görsel algının birinci-dereceden makro-nesnesi olan arabadan farklı olarak mikro-nesneler adını verelim. Bir naif realist için sözü edilen her bir görsel özellik arabanın özelliği olarak algıda kayıt altına alınır. Dolayısıyla bir görsel özellik ile o görsel özelliğe sahip olarak temsil edilen algı nesnesi aynı düzeyden nesneler değildir. Algıda verilen asıl (bağımsız) nesne araba iken arabanın rengi arabadan sadece *sonradan* soyutlanabilen ikinci-dereceden (bağımlı) bir nesnedir. Gelgelelim temsilci kuramlar, halüsinasyon gibi zihin durumlarına tatmin edici açıklama getirememesi gerekçesiyle naif realizmi desteklemeye yanaşmaz.⁶⁵ Bilakis, naif realist olmayan mevcut temsilci kuramlar herhangi bir makro-nesneye ait olmaksızın mikro-nesneleri (fenomenal özellikler, olaylar, derece farkları vb.) temsil eden deneyimlerin varlığını kabul eder.⁶⁶ Dretske şöyle yazar:

*“Bir golf topunu görürüm, onu görürken, golf topunun rengini, şeklini, hareketini ve çukurlu dokusunu deneyimlerim. Deneyimim golf topu hakkında ve golf topuna yönelik olduğu kadar bu özellikler hakkında, bu özelliklere yöneliktir. Bu özellikleri (rüya veya halüsinasyon sırasında) bir golf topu olmadığında, bu özelliklere sahip bir nesne olmadığında da deneyimleyebilirim. Bir nesne olsa da olmasa da deneyim hala beyazlığın, yuvarlaklığın, hareketin ve dokunun deneyimidir.”*⁶⁷

Üstteki alıntıda da belirtildiği gibi, bir deneyim bazı özellikleri bir dış nesneye ait olarak temsil ediyor gözükse de rüya ve halüsinasyon sırasında deneyimlediğimiz fenomenal özelliklere karşılık gelen bir nesne yoktur. Böyle durumlarda yanlış bir temsil söz konusudur. Fakat temsil sisteminin içerisinde kaldığımız müddetçe doğru temsil ile yanlış temsili, yani bir dış nesnenin var olduğu ve olmadığı durumları birbirinden ayırt etmek her zaman mümkün olmaz. Buradan hareketle Dretske temsil bilincinin daima bir özellikler öbeğinden (*cluster of properties*) meydana geldiğini ileri sürer. Bu özellikler öbeğini taşıyan bir nesne olsa da olmasa da deneyimimiz bu özellikleri bir nesneye ait olarak temsil eder.⁶⁸ Öyleyse yaşadığımız deneyim tipini belirleyen şey deneyimlenen nesne değil, ama bir nesneye ait olarak temsil edilen özelliklerdir. Bununla kastedilen, söz

⁶⁴ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 29.

⁶⁵ Bourget - Mendelovici, “Tracking Representationalism: William Lycan, Fred Dretske and Michael Tye”, 215.

⁶⁶ Greg Janzen, “özellik varsayımı” (*property assumption*) adını verdiği bu kabulün en az duyu verisi kuramları kadar gündelik deneyimin fenomenolojik bir çözümlemesine ters düştüğü görülmektedir. Bk. Greg Janzen, “The representational theory of phenomenal character: A phenomenological critique”, *Phenomenology and Cognitive Science* 5 (2006), 334. Geçerken belirtelim ki Alex Byrne dışında hiçbir temsilci, duyu verisi kuramı ile temsilci kuramın bağdaşabileceğine ihtimal vermez. bk. Byrne, “Intentionalism defended”, 225.

⁶⁷ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 29.

⁶⁸ Dretske, *Naturalizing the Mind*, 102.

konusu deneyimi yaşamamız için mutlaka bir nesnenin var olmasının gerekmemesidir. Tye da Dretske ile bu konuda hemfikirdir.⁶⁹ Dretske'nin ve Tye'in temsilci kuramlarında bizim burada mikro-nesneler adını verdiklerimiz için “nesne” teriminin kullanılması pek uygun düşmez; bunun yerine “temsil içeriği” veya “özellik” (*feature or property*) tabiri tercih edilir. Bunun nedeni (örneğin görsel deneyimde) renk gibi bir fenomenal özelliğin, ışığın belli bir yüzeye yansımından ileri gelen fiziksel bir olayı nesne diye temsil eden bir içerik kabul edilmesidir. Bu demektir ki temsil edilen nesne zihin-içi değil, zihin-dışı bir nesnedir. Bu kabulün arkasında Dretske ile Tye'in, dışsalıcı olmaları, yani sadece fiziksel nesnelere temsil nesnesi adını vermeye yanaşmaları yatmaktadır. Böylelikle halüsinasyon gibi nesnesi aslında fiziksel anlamda var olmayan sıra dışı algı deneyimlerini açıklamanın yolu bulunmuş olur. Bu açıklama uyarınca, halüsinasyonlar hiçbir fiziksel nesneyi temsil etmedikleri halde temsil ediyormuş gibi gözüken “yanlışlanabilir” temsil içeriklerinin toplamından ibarettir. Fakat temsilci kuramlar deneyimde neyin temsil edildiğinin yanı sıra temsil içeriğinin diğer her yönünü belirtmek için de nesne kategorisine başvurmayla kalktıklarında bu kategoriye sadece dışımızda var olduklarını farz ettiğimiz gündelik deneyim nesnelere tatbik etmekle kalmayıp son derece esnek davranırlar. Bu yüzden bir gündelik fiziksel nesne, bir fenomenal özellik, bir olay, bir süreç ve deneyime ait tüm derece, konum ve açı farkları topluca nesne kategorisi altında değerlendirilmeye başlar; aralarındaki ontolojik farklar görmezden gelir.

Crane'i izleyerek diyebiliriz ki temsilci kuramların dışsalıcı kanadı temsil içeriğinin, dolayısıyla da yönelimsel zihin durumlarının dar değil, *geniş* (*wide*) olduğunu belirttiği zaman bununla şu kastedilir: Bir *geniş* zihin durumu temsil ettiği (yöneldiği) nesnenin var olmasını gerektirir. Temsilci kuramların içselci kanadı ise temsil içeriğinin, dolayısıyla da yönelimsel zihin durumlarının geniş değil, *dar* (*narrow*) olduğunu savunur. Bundan anlaşılması gereken *dar* bir zihin durumunun, temsil ettiği (yöneldiği) nesnenin var olmasını gerektirmemesidir.⁷⁰ Dışsalıcılar için makro-nesneler ve mikro-nesneler sadece deneyimde örneklenen içeriğin işleminden (temsil içeriğinin anlaşılmasından) ibaret değildir. Bu nesnelerin alanı temsil içeriğinin kaplamını da (anlaşılan deneyimce sabitlenen fiziksel nesneleri de) kapsayınca dek genişlemelidir. Oysa temsilci kuramların içselci kanadına göre örneğin eğer kavanozdaki bir beyin, adına su dediğimiz içilebilir, saydam, akışkan ve tatsız bir sıvıyı fenomenal olarak deneyimleyebiliyorsa bu durum içilebilir, saydam, akışkan ve tatsız sıvının gerçekte var olmasını gerektirmez. Nitekim söz konusu deneyimin ortaya çıkmasını sağlayan nöron etkinliğini başlatacak dışarıdan bir müdahale suyun salt içlemsel özelliklerini (demek ki suyun ifade ettiği anlamı: suyun tatsız, saydam, içilebilir ve akışkan olmasını) içeren fenomenal bir bilinci üretmeye yeterli gelir. Bu sebeple, böyle bir temsil içeriği dar diye nitelenir. İçselciler için dar temsil içeriği bir nesneyi doğru temsil etmekle yükümlü olmadığından, temsilin doğru olup olmadığını belirleyen bir doğruluk değeri almaz. Oysa dışsalıcılar suyun deneyimde temsil edilmiş sayılabilmesi için suyun kaplamı (suyun gerçekte var olan gönderimi) olan H₂O moleküllerinin bu temsil içeriğiyle bağlantılı olması gerektiğini savunur. Başka bir deyişle, deneyimlenen fenomenal özelliklerin suyu isabetlice temsil edebilmesi gerçekte var olan H₂O moleküllerini de temsil etmiş olmaları şartına bağlıdır. İsaletli olmayan her

⁶⁹ Tye, *Ten Problems of Consciousness*, 138-139.

⁷⁰ Crane, *The Elements of Mind*, 27.

temsil yanlıştır. Böylece temsil etme faaliyetini zihin-içi değil, zihin-dışı bir nesneyle irtibat halinde düşünmüş oluruz ki dışsalıcıların temsil içeriğini dar değil, geniş diye nitelemesinin nedeni tamı tamına budur. Bu yüzden bir dışsalıcı su deneyimini hiç tereddüt etmeden H₂O moleküllerinin temsili diye kabul edecektir.

Fakat bize "su" anlamını ifade edecek bütün içlemsel karakter özellikleriyle donanmış durumda belirmesine rağmen, gerçekte kaplamı bakımından H₂O moleküllerine değil de XYZ moleküllerine gönderimde bulunan bir sıvıyı pekala hayal edebiliriz.⁷¹ Dışsalıcının gözünde fenomenal özellikler sabit kalıyor gözükse de deneyimlenen sıvıya ait molekül yapısındaki bu değişim aynı zamanda temsil içeriğince temsil edilen nesnedeki değişimi şart koşar.⁷² Keza temsilci kuramların dışsalıcı yakasında bir renk indirgenemez bir fenomenal nitelikten çok ışığın belli bir yüzeye belli bir biçimde yansımından ileri gelen bir fiziksel olayı imler. Kırmızı gördüğümüzü söylediğimizde ya naif realistin yapacağı gibi bundan bir nesneyi kırmızı renkli algıladığımızı anlarız, ya da dışsalıcı gibi, bu fenomenal özelliğin (kırmızının) ışığın belli bir yüzeye belli bir biçimde yansıma özelliğini (*surface spectral reflectance property*) temsil ettiğini söyleriz. Farklı bir yüzey yansıması özelliğine sahip bir nesne farklı bir fiziksel nesne olacağına göre, kırmızı renk böyle bir nesneye ait olamaz. Kırmızı renk belli bir nesneye o nesnenin fiziksel yüzey yansıma özelliğini temsil etmesi itibarıyla *nesnelce* aittir. Dolayısıyla fenomenal kırmızı yalnızca nesnenin yüzey yansıma özelliğine eşdeğer olmasından ötürü fiziksel kırmızıyı doğru temsil etmiş olur. Fakat sorun şu ki en az XYZ molekülleri kadar bu fiziksel yansıma olayı da fenomenal bilince kendini dolaysızca vermez. Eğer ayırt edilemeyecek derecede suya benzeyen sıvının ya da kırmızı niteliğinin fenomenal bilincini deneyimlediğimiz süre boyunca ne XYZ molekülleri ne de ışık yansıması olayı, deneyimimizin bir parçası değilse yani onlardan tümüyle bihabersek nasıl olur da söz konusu fenomenal özelliklere XYZ moleküllerinin ve ışık yansımasının temsili gözüyle bakabiliriz? Kabul edelim ki kırmızı rengi deneyimlemek, hatta onu bir nesnenin fiziksel bir özelliğini temsil ediyor halde deneyimlemek, bu fiziksel özelliğin ne olduğunu bildiğimiz anlamına gelmez.⁷³

Şimdiye dek temsilcilere göre fenomenal deneyimin makro yapıdaki nesneler kadar mikro yapıdaki nesneleri de temsil ettiğini gördük. Bu nesnelerin aynı düzeydenlermiş gibi ele alınmaması gerekirken temsilciler nesne kategorisini esnek kullanarak düzey farklarını yeterince dikkate almıyor gözükürler. Temsilci kuram uyarınca mikro-nesnelerdeki ayrımsanamayacak derecede ufak bir ayrıntıya ait bir fark bile temsil içeriğini değiştirmeye yeterlidir. Oysa deneyimin temsil içeriğini böylesine "ince-taneli" kabul edip etmememiz gerektiği tartışmaya açıktır. Mesela bir bardak dolusu pirinci görüş alanımıza giren bir masa üzerine döktüğümüzü, daha sonra ise bakışımızı bir anlığına

⁷¹ Bu düşünce deneyi Hilary Putnam'a aittir. bk. Hilary Putnam, "The Meaning of Meaning", *Mind Language, and Reality: Philosophical Paper II* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), 215-271.

⁷² Temsilci görüşü serimlerken akılda tutulması gerektiğini belirttiğimiz temsil içeriği ile temsil edilen nesne arasındaki ayrımın gitgide belirsizleşmeye başlaması şaşırtıcıdır. Bu belirsizliğe kendi de temsilci bir görüşe sahip Chalmers dikkatimizi çeker. bk. Chalmers, "The Representational Character of Experience", 56. Bir yandan, temsil içeriği ile temsil edilen nesne arasında ilkece bir fark gözetilir ama öbür yandan kimi zaman bu fark göz ardı edilerek temsil içeriği ile temsil edilen nesne örtüştürülür. Örneğin suyu ele alın. Su bir deneyim nesnesi mi, yoksa H₂O fiziksel nesnesinin deneyimi için gerekli bir temsil içeriği mi? Her iki olasılık da gayet geçerli.

⁷³ Seager, *Theories of Consciousness*, 228.

başka bir yana çevirince pirinçlerden sadece bir tanesini bizden habersizce masadan aldıklarını farz edelim. Masanın üstünü kaplayan pirinç tanelerini topluca algılarken her bir pirincin görsel temsilimizin bir parçasına tekabül ettiği, masadaki pirinç topluluğunun retinamızı bir çeşitlilik temsili oluşturacak şekilde uyardığı fikri temsilci bir kuramın benimseyeceği cinstendir. Gelgelelim mesele şu ki bakışımızı tekrar masaya çevirdiğimizde pirinç tanelerinden sadece bir tanesinin eksildiğini kesinlikle fark edemeyiz, pirinçlerin toplu algısı tek bir pirinç tanesi eksilmeden önce nasılsa öyle kalır. Algımız bu denli ince ayrıntılardaki değişime bilinçli nüfuz edemez (ki buna psikoloji literatüründe "değişim körlüğü" adı verilir). Eğer bu doğruysa ikinci durumda temsil içeriğinin değiştiği hangi hakla ileri sürülebilir? Fenomenal özellikler biz bunun bilincinde olmadığımız halde farklı içerikleri temsil edebilir mi?

Aynı sorunla temsilci kuramın dışsalçı yakasındaki "geniş temsil içeriği" anlayışında da karşılaşırız. Eğer temsil içeriği hakikaten genişse yani fenomenal özellikler deneyimin sadece içlemsel özelliklerini değil, kaplamasını da temsil ediyorsa bu durum fenomenal bilincin kimi zaman bilincimizin parçası olmayabilen fiziksel özellikleri temsil ettiği anlamına gelmez mi? Fenomenal özelliklere birinci elden ve ayrıcalıklı yoldan erişimimiz olmasına karşın bu fenomenal özelliklerin temsil ettiği fiziksel özelliklerden bazı durumlarda tamamen bihaber olabilmemize tutarlı bir açıklama getirmenin tek yolu birinci tekil şahıs bakış açısını üçüncü tekil şahıs bakış açısıyla desteklemektir. Bu demektir ki dışsalçı temsilcilik, fenomenal bilincin öznel küresini ve fenomenal bilinci fiziksel nesnelere, olaylara ve özelliklere indirgeyebilmek adına terk edip doğabilimlerinin nesnel küresine geçmeye eğilimlidir. Hatırlayacak olursak indirgemeci dışsalçı temsilciler algı deneyiminde temsil içeriğini meydana getiren özellikler kompleksini bir nesneye yüklediğimizi düşünüyordu. Özelliklerin kendisine yüklendiği nesne her zaman var olmak zorunda değildi. Ama eğer halüsinasyon ve rüya gibi durumlarda olduğu gibi ortada aslında bir nesne yoksa o zaman yanlış bir temsil var demektir. İndirgemeci dışsalçı görüşe göre, fenomenal özellikler bilinçli canlıların evriminden önce de dış nesnelere aittir. Bir elma ona bakacak kimse olmadığında da yeşildir. İşticek kimse olmasa dahi düşen cisimler ses çıkarır. Kokular, birinin onları duymasına bakılmaksızın, kokusu oldukları nesnelere aittir. Başka bir deyişle renkler ışığın yansıma özellikleri, kokular moleküler özellikler, sesler ise kompleks fiziksel özelliklerdir.⁷⁴ Bilinçli deneyimler işte bu özelliklerin temsili yoluyla ortaya çıkar. Eğer bu iddiada haklılık payı varsa duyuşal niteliklerin fenomenal bilinci fiziksel nesnelere ait doğal özellikleri temsil edeceği için duyuşal nitelikleri fiziğin diline tercüme ederek indirgemek elimizde olacaktır. Gelgelelim içselci temsilci konum böyle bir indirgemeye itiraz eder. Adam Pautz nörobilimden destek alarak şu örneği verir: Bilinç taşıyan farklı canlıların beyni aynı ışık yansıma özelliğini farklı duyuşal niteliklerin (mesela yeşil değil de mavinin) deneyimini üretecek şekilde işleminden geçiriyor olabilir.⁷⁵ Bu ihtimalin göz önüne alınmasıyla beraber duyuşal nitelik ile fiziksel özellik arasındaki özdeşlik bozulacaktır. Şu halde içselci temsilcilere bakılırsa deneyimin bizi zengin bir çeşitlilik içeren temsillerle buluşturması için dış dünyanın yardımına ihtiyacımız yoktur. Beynin

⁷⁴ Pautz, "Representationalism About Consciousness", 422.

⁷⁵ Pautz, "Representationalism About Consciousness", 427.

nöral işlemleri dar temsil içeriğini belirlemede inkar edilemez bir rol oynasa da temsilcilerin gözünde beyin durumlarının temsil içerikleri için bir vasıttan ibaret olduklarını da unutmayalım. Öyleyse içselci temsilciler deneyimin fenomenal karakterini belki dünyadan koparırlar ama kafatasının içine de yerleştirmeye yanaşmazlar.

Sonuç

Tüm bu saptamalardan sonra varmamız beklenen başlıca sonuçlardan birini belirginleştirmek amacıyla birinci bölümdeki tartışmalara dönüp temsilci kuramların deneyimin fenomenal karakteriyle (veya öznel hisle) ilgili yaklaşımını gözden geçirmek önemlidir. Buna göre, tüm temsilcilik biçimlerinin ortaklaşa meydan okudukları görüş deneyimin fenomenal karakteri ile temsil içeriğinin birbirlerinden ayırt edilmesi gerektiğini savunur. Bu ayrıma gerekçe olsun diye şu iki iddia öne sürülür: i- temsil içeriği değişmeden kalsa da fenomenal karakter değişebilir; ii-temsil içeriği değişse bile fenomenal karakter aynı kalabilir. Temsilciliğin temel savıyla uyuşmaz gözüken deneyimler ve düşünce deneyleri literatürde bu iddiaları desteklemek için sık sık kullanılmıştır. Söz konusu deneyimleri ve düşünce deneylerini eldeki yazıda ele almadık.⁷⁶ Ama şu kadarını belirtelim ki temsilci düşünürler bunlara cevaben yönelimsel bir fark olmadan niteliksel bir farkın deneyimde ortaya çıkamayacağını kanıtlamak için temsil-dışı ve gayri-yönelimsel gözüken her farkı temsil edilenlerde beliren yönelimsel bir farka tercüme etmeye çalışır. Bu demektir ki temsilci olmayan yaklaşımların temsil-dışı kabul ettiği deneyimsel farklar temsilci kuramlar tarafından temsil cinsinden farklara dönüştürülür. Ne var ki eğer deneyime ait temsil içeriği deneyimin tamamına nispeten buzdağının sadece zirvesini oluşturuyorsa, temsil içeriği deneyimi tüketmeyi başaramıyorsa, deneyim asla şeffaf olamaz. Zira içgözlem daima buzdağının öteki kısmını, temsilde iş görmeyen gayri-yönelimsel içerikleri de keşfedecektir. Akla hemen şu soru geliyor: Aynı anda deneyimlediğimiz niteliklerin hepsi o anda deneyimin temsil ettiği nesneye ait özellikler olmak zorunda mıdır? Yani: Niteliklerin hepsi öyle ya da böyle bilinçli olduğu halde sadece bir kısmı deneyim nesnesine ait özellikler olarak temsil ediliyor olamaz mı? Mesela bir fincanı algılamak algı deneyimi fincanı temsil eder, deriz haklı olarak. Ama aynı deneyim boyunca belli belirsiz hissettiğimiz mide ağrısı bilinçli yaşansa da fincanın temsiline katkıda bulunmaz gibidir; aynı deneyimde yaşanmalarına karşın mide ağrısının fincan temsiliyle hiçbir ilişkisi yoktur. Peki mide ağrısına gene de bir şeyin temsili demek ne derece doğru? Bu soruyu cevaplamak için önce temsilin ne olduğu sorusunu doyurucu biçimde cevaplamak gerekir. *Belirtmek* veya *iz sürmek* temsil edici bir işlevse, mide ağrısının, midedeki bir problemi belirttiği veya problemin izini sürdüğü ölçüde bir temsil olduğu söylenebilir. Ama algının fincanı temsil etmesinden bambaşka bir temsil olacaktır bu.

Deneyim aynı anda kaç temsile birden ve ayrıca kaç türlü temsile birden sahip olabilir? Temsilci bakış açısı deneyime giren her içeriği temsil cinsinden düşünüp bizi temsil sayısında bir patlamaya maruz bıraktığı sürece temel sorunların çözümsüz kalacağını söylesek yalan olmaz. Bize kalırsa temsilciliğin en büyük sıkıntısı, temsillerin sayıca

⁷⁶ Genellikle temsilciliği hükümsüz kılmak için başvuru argümanları özetlerken “evrik renk spektrumu”, “evrik dünya” ve “bataklık adam” düşünce deneylerine yer verilir. Eldeki yazıda başka bir yol izledik çünkü bu düşünce deneylerinin gerçekten karşı-argüman değeri taşıdıklarından emin değiliz.

artırdıkça artırmadır. Dahası temsilciliğin kullandığı nesne kategorisi gündelik deneyim nesnelerinden çok daha fazlasını kapsar. Deneyime giren her içerik temsil formatındaysa fenomenal bilinci temsilcilikten başka türlü kavramak hakikaten de zordur. Ama bu iddiada temsilden ne anlamamız gerektiği sorusu kasten belirsiz bırakılıyor ise (ki görünüşe göre durum budur) sunulan kuram geçerliymiş izlenimi vermesine karşın sorgulandığında ikna ediciliğini yitirecektir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, temsilcilerin temsilin içeriği ile nesnesi arasında bir ayırım yaptıktan sonra yer yer temsil içeriğinden temsil edilen nesneymiş gibi bahsetmeleri oldukça kafa karıştırıcıdır. Bu noktada temsil nedir ve neyi temsil eder gibi sorular doğru dürüst cevaplanmayı bekler. Oysa temsilcilerin üzerinde uzlaştığı bir temsil anlayışı henüz piyasada yok. Bunun yanı sıra temsilciler fiziksel nesne ile fenomenal nesne arasındaki ayrımı da bulanıklaştırır. Halüsinasyon görürken fiziksel nesne var olmadığı halde fenomenal özelliklerin taşıyıcısı bir fenomenal nesne belirir.⁷⁷ Halbuki temsilcilere göre böyle durumlarda temsil içeriği salt fenomenal özelliklerden ibarettir. Temsilcilerin bir nesneyi temsil etmediğini varsaydığı bu temsil içeriği fenomenal bir nesne taşıyor gözükür. Bu *gözükme* temsilciler için bir yanılgıysa da fenomenal nitelikler (mesela renkler) başka fiziksel nesneleri veya olayları (mesela ışığın yüzey yansımaları) temsil etmeyi sürdürür. Bu son nokta en az temsil kadar nesne teriminin de temsilciler tarafından muğlak bir şekilde kullanıldığına işaret eder. Bir temsilci aleyhtarı; 1- deneyimin nesne temsiline indirgenemeyen fenomenal bir yanı olduğunu ya da 2- deneyimin birtakım içsel özelliklere sahip olduğunu ve bu içsel özelliklerin deneyimde temsil edilen nesneye ait özelliklerden ilkece ayırt edilebildiğini öne sürdüğünde bunu belli bir nesne ve temsil anlayışından hareketle yapar. Temsilciler ise bu iki öne sürüme verdikleri cevaplarda genellikle “temsil” ve “nesne” kategorilerini muhataplarının kullandığından daha geniş bir anlamda kullanma yoluna gider. Bulanık görme, perspektif değişikliği, fosfen⁷⁸, ardıl imge gibi fenomenlere ilişkin temsilcilik lehinde ve aleyhinde yapılan çözümlemeleri birbirlerinden esasen neyin ayırdığına baktığımızda karşıt tarafların temsil ve nesne dediği zaman tamı tamına aynı şeylerden söz etmediğini görürüz. Bize göre temsilcilikle ilgili sorunların çözümüne götürecek en önemli adım ilk önce bu muğlaklığı ortadan kaldırdığımızda atılmış olacaktır. Sonuç olarak temsilcilik her ne kadar çok sayıda taraftarı bulunan güçlü bir kuram olmayı sürdürse de savunucularının bu kuramı her zaman aynı şekilde yorumlamaları kuramın sağlamlığını gölgeler ve birliğini tehdit eder.⁷⁹

⁷⁷ Temsilci yaklaşımdan bu eleştiriye şu yanıt gelebilir: Fenomenal nesnelerin varlığını toptan reddedip sadece fiziksel nesnelere yer açan bir temsilci kuramı makbuldür. Bu yol izlendiğinde fenomenal nesne sorunu saymaca bir sorun muamelesi görecektir. Gelgelelim bu yanıt karşılık hatırlayalım ki gündelik deneyimimize giren ve gerçekten var olduklarına inandığımız nesneler -öyle olmadıkları sonradan anlaşılabilir- bize kendilerini fenomenal nesneler biçiminde sunar. Biz her şeyden önce neyin temsili olduğunu bilmemizin gerekmediği fenomenal özelliklerin bir öbeğini, bir toplamını değil, çevremizi kuşatan anlamlı nesneleri deneyimleriz.

⁷⁸ Kapalı gözlerimize uyguladığımız baskı sonucu anlık beliren ışıklara ve renklere fosfen adı verilir.

⁷⁹ Getirdikleri eleştiriler ve önerilerden dolayı Erhan Demircioğlu'na ve iki anonim hakeme teşekkür ederim.

Kaynakça | References

- Bain, David. "Intentionalism and Pain". *Philosophical Quarterly* 53/213 (2003), 502- 523. <https://doi.org/10.1111/1467-9213.00328>
- Block, Ned. "On a Confusion about a Function of Consciousness". *Behavioral and Brain Sciences* 18/2 (1995), 227-287. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00038188>
- Bourget, David - Mendelovici, Angela. "Tracking Representationalism: William Lycan, Fred Dretske and Michael Tye", *Philosophy of Mind: The Key Thinkers*, ed. Andrew Bailey. 209-235. London: Bloomsbury, 2014.
- Brentano, Franz. *Psychologie vom empirischen Standpunkte. Von der Klassifikation der psychischen Phänomene*. In zwei Bänden. Heusenstamm: Ontos Verlag, 2008.
- Byrne, Alex. "Intentionalism defended". *The Philosophical Review* 110/2 (2001), 199-240. <https://doi.org/10.2307/2693675>
- Chalmers, David J. "The Representational Character of Experience". *The Future of Philosophy*. ed. Brian Leiter, 153-181. Oxford: Oxford University Press, 2004. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199247288.003.0007>
- Crane, Tim. *Aspects of Psychologism*, Cambridge Mass: Harvard University Press, 2014.
- Crane, Tim. *The Elements of Mind. An Introduction to the Philosophy of Mind*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Dretske, Fred. "Experience as Representation". *Philosophical Issues* 13/1 (2003), 67-82. <https://doi.org/10.1111/1533-6077.00005>
- Dretske, Fred. *Naturalizing the Mind*. Cambridge Mass.: The MIT Press, 1995.
- Harman, Gilbert. "The Intrinsic Quality of Experience". *The Nature of Consciousness. Philosophical Debates*. ed. Ned Block vd. 663-675. Cambridge Massachusetts: MIT Press, 1998.
- Janzen, Greg. "The representational theory of phenomenal character: A phenomenological critique". *Phenomenology and Cognitive Science* 5 (2006), 321-339. <https://doi.org/10.1007/s11097-006-9020-4>
- Kant, Immanuel. *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg: Felix Meiner, 1990.
- Kind, Amy. "Transparency and Representationalist Theories". *Philosophy Compass* 5/10 (2010), 902-913. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2010.00328.x>
- Lycan, William. "Representational Theories of Consciousness". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2019 Edition). Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/consciousness-representational/>.
- McGinn, Colin. "Consciousness and Content". *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates*. ed. Ned Block vd. 295-307. Cambridge Mass.: The MIT Press, 1998.
- McGinn, Colin. *The Character of Mind*, Oxford: Oxford University Press, 1982.
- Nagel, Thomas. "What Is It Like to Be a Bat?". *The Nature of Consciousness: Philosophical Debates* ed. Ned Block vd. 519-527. Cambridge Mass.: The MIT Press, 1998.
- Pautz, Adam. "Representationalism About Consciousness". *The Oxford Handbook of the Philosophy of Consciousness* ed. Uriah Kriegel, 405-437. Oxford: Oxford University Press, 2020. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198749677.013.19>
- Putnam, Hilary. "The Meaning of "Meaning". *Mind Language, and Reality: Philosophical Paper II*. 215-271. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

- Seager, William - Bourget, David. "Representationalism about Consciousness". *The Blackwell Companion to Consciousness*, ed. Max Velmans - Susan Schneider, 261-276. Oxford: Blackwell, 2007. <https://doi.org/10.1002/9781119132363.ch19>
- Seager, William. *Theories of Consciousness. An Introduction and Assessment*. Second Edition. New York: Routledge, 2. Basım, 2016. <https://doi.org/10.4324/9780203485583>
- Searle, John. *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Searle, John. *The Rediscovery of the Mind*. Cambridge Mass.: MIT Press, 1992. <https://doi.org/10.7551/mitpress/5834.001.0001>
- Siewert, Charles. "Is Experience Transparent?". *Philosophical Studies* 117/1-2 (2004), 15-41. <https://doi.org/10.1023/B:PHIL.0000014523.89489.59>
- Tye, Michael. "Another Look at Representationalism". *Pain. New Essays on its Nature and the Methodology of its Study*. ed. Murat Aydede, 99-120. Cambridge Mass.: MIT Ppress, 2006. <https://doi.org/10.7551/mitpress/5211.003.0005>
- Tye, Michael. "Representationalist Theories of Consciousness". *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*. ed. Ansgar Beckermann vd. 253-267. Oxford: Oxford University Press, 2009. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199262618.003.0015>
- Tye, Michael. "The experience of Emotions: An Intentionalist Theory". *Revue internationale de philosophie* 62/243 (2008), 25-50. <https://doi.org/10.3917/rip.243.0025>
- Tye, Michael. *Ten Problems of Consciousness. A Representational Theory of the Phenomenal Mind*, Cambridge Mass.: MIT Press, 1995. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6712.001.0001>